SURXONDARYO HUDUDIDAGI QADIMIY SAN’AT YODGORLIKLARI

Sabina Qayimova
Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn institute, Iqtidorli talabalarning Ilmiy tadqiqot faoliyatini tashkil etish bo‘limi boshlig‘i

Received: 19.09.2025
Revised: 20.09.2025
Accepted: 21.09.2025

Kalit so‘zlar:
Surxondaryo, qadimiy yodgorliklar, Kampirtepa, Xalchayon, Fayoztepa, Dalvarzintepa, Hakim at-Termiziy, buddaviy san’at, arxeologiya, me’morchilik, haykaltaroshlik, madaniy meros.

Annotatsiya. Mazkur maqolada Surxondaryo hududida joylashgan qadimiy san’at yodgorliklari, ularning tarixiy-madaniy ahamiyati va estetik jihatlari o‘rganiladi. Kampirtepa, Xalchayon, Fayoztepa, Dalvarzintepa, Rabot nekropolisi va Hakim at-Termiziy maqbarasi kabi yirik yodgorliklar haqida batafsil ma’lumotlar beriladi. Shuningdek, Surxondaryoda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijalari, buddaviy san’at namunalarining o‘ziga xosligi, haykaltaroshlik va me’morchilikning rivoji tahlil qilinadi. Maqola davomida yodgorliklarning bugungi kundagi muhofazasi, restavratsiya ishlari hamda ularni turizm va madaniy meros sifatida targ‘ib etish masalalari yoritilgan.

Kirish. O‘zbekiston qadimiy va boy madaniy merosga ega davlatlardan biri hisoblanadi. Uning janubiy hududi — Surxondaryo viloyati qadimiy tarixiy jarayonlarning markazida bo‘lib, Buyuk Ipak yo‘lining muhim bo‘g‘ini sanalgan. Bu yerda turli xalqlar va madaniyatlar to‘qnash kelgan, san’at va me’morchilik o‘zaro uyg‘unlashgan. Natijada Surxondaryo hududi qadimdan madaniyat, san’at va diniy markazlardan biri sifatida shakllangan.

Hududda olib borilgan arxeologik qazishmalar Kushon davlati, yunon-baqtriya davri, buddaviy san’at hamda islomiy davr me’morchiligiga oid ko‘plab yodgorliklarni kashf etdi. Ayniqsa, Kampirtepa, Xalchayon, Fayoztepa, Dalvarzintepa va Hakim at-Termiziy maqbarasi Surxondaryoning san’at tarixidagi muhim obidalaridan hisoblanadi.

1. Arxeologik tadqiqotlar tarixi: XX asrning 30-yillaridan boshlab Surxondaryoda muntazam arxeologik tadqiqotlar olib borildi. Mashhur olimlar — A. Asqarov, G. A. Pugachenkova, E. Rtveladze va boshqa tadqiqotchilar bu yerda ilmiy izlanishlar o‘tkazdilar.

Rabot nekropolisi (I–II asrlar) — ko‘chmanchi yuezhi qabilalarining qabristoni bo‘lib, ularning diniy marosimlari va san’atiga oid qimmatli topilmalarni beradi.

Kampirtepa — Amudaryo bo‘yida joylashgan qadimiy shahar. Tadqiqotchilar uni Ptolemey ta’riflagan “Oxus bo‘yidagi Aleksandriya” bilan bog‘laydilar. Bu yodgorlikdan shahar devorlari, minoralar, tangalar, haykaltaroshlik qoliplari topilgan.

Dalvarzintepa — Kushon davri shahar markazi bo‘lib, bu yerda oltin buyumlar xazinasi, devoriy suratlar va haykallar topilgan. Ayniqsa, “Dalvarzin oltin xazinasi” jahon ahamiyatiga ega topilmalardan biridir.

2. Qadimiy san’at yodgorliklari va ularning xususiyatlari:

Xalchayon — Denov yaqinida joylashgan qadimiy shahar. Bu yodgorlikdagi loydan yasalgan monumental haykallar, hukmdorlar va jangchilarning portretlari Markaziy Osiyoda realizmning erta namunalaridan hisoblanadi. Devoriy panellarda ziyofat, jang, marosim sahnalari aks etgan.

Fayoztepa — Kushon davridagi buddaviy ibodatxona majmuasi. Bu yerdagi Budda haykallari, rang-barang devoriy suratlar va diniy ibodatxona arxitekturasi O‘zbekiston hududida buddaviy san’atning yuksak namunasi bo‘lib xizmat qiladi.

Karatepa — Termiz shahrida joylashgan yana bir yirik buddaviy monastir. Bu majmua g‘orlar va ibodatxonalardan iborat bo‘lib, devoriy rasmlar va haykaltaroshlik buyumlari bilan mashhur.

Hakim at-Termiziy maqbarasi — XI–XV asrlarda qurilgan me’moriy obida bo‘lib, unda islomiy me’morchilikning nafis namunalarini ko‘rish mumkin. Gumbazlar, ganch naqshlari, mozayka va o‘ymakorlik ishlari bu maqbarani san’at asari darajasiga olib chiqadi.

Fayoztepa — Kushon davridagi buddaviy ibodatxona majmuasi.

Hakim at-Termiziy maqbarasi

3. San’at va madaniyat uyg‘unligi: Surxondaryodagi yodgorliklar turli madaniyatlarning kesishgan joyi sifatida ahamiyatga ega. Yunon-baqtriya san’ati, hind-buddaviy san’at, mahalliy hunarmandchilik va keyinchalik islomiy me’morchilik bu hududda uyg‘unlashib, o‘ziga xos badiiy maktabni yaratgan. Bu san’at asarlarida realizm, diniy ramzlar, monumentalizm va dekorativ bezaklar alohida ajralib turadi.

4. Yodgorliklarning bugungi ahamiyati va muhofazasi: Surxondaryodagi qadimiy obidalar xalqaro miqyosda tan olingan bo‘lib, UNESCO ularni asrab-avaylash bo‘yicha loyihalarni amalga oshirmoqda. Mustaqillik yillarida bu yodgorliklar restavratsiya qilinib, turizm yo‘nalishida targ‘ib etilmoqda. Shu bilan birga, tabiiy ofatlar va beparvolik sabab ayrim obidalar zarar ko‘rmoqda. Ularni saqlash va kelajak avlodga yetkazish davlat va jamiyatning dolzarb vazifasidir.

Xulosa. Surxondaryo hududidagi qadimiy san’at yodgorliklari xalqimizning tarixiy xotirasi va madaniy boyligining ajralmas qismidir. Kampirtepa, Xalchayon, Fayoztepa, Dalvarzintepa, Karatepa va Hakim at-Termiziy maqbarasi kabi obidalar nafaqat O‘zbekiston, balki butun dunyo san’ati tarixida muhim o‘rin tutadi. Ularni o‘rganish, saqlash va targ‘ib qilish yosh avlodni tarixiy merosga hurmat ruhida tarbiyalash, milliy g‘ururni mustahkamlash hamda madaniy turizmni rivojlantirish uchun muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Аскаров А.А. Древний Сурхандарья. – Ташкент: Фан, 1981.
2. Пугаченкова Г.А. Искусство Кушан. – Москва: Искусство, 1971.
3. Бобомуллаев С. Археологические памятники Сурхандарьи. – Термез, 2000.
4. Аскаров А.А., Алимов А. История культуры Узбекистана. – Т.: Университет, 2004.
5. Rtveladze E. Kampir Tepe and Alexandria on the Oxus. – Tashkent, 1996.
6. Uzbekistan.travel – Archaeological sites of Surkhandarya.
7. UNESCO – Preservation of Ancient Termez Archaeological Sites.
8. Researchgate.net – Main Results of Archaeological Work in the Surkhandarya River Basin in Uzbekistan.
9. Factsanddetails.com – Ancient Central Asia: Bactria, Kushans and Buddhism.